

9. Гайдено П.П. Христианство и наука: к истории понятия бесконечности [Текст] / П.П. Гайдено // Вестн. Рос. гуманитар, науч. фонда. 2000. – № 3. – С. 5–18.

10. Гегель Г.В. Философия религии [Текст]: в 2 т. / Г.В. Гегель; пер. с нем. М.И. Левиной. – М. : Мысль, 1975. – Т. 1. – 532 с.

11. Гегель Г.В. Философия религии [Текст]: в 2 т. / Г.В. Гегель; общ. ред. А.В. Гулыги; пер. с нем. П.П. Гайдено и др. – М. : Мысль, 1975. – Т. 2. – 573 с.

12. Гуревич П.С. Проблема целостности человека [Текст] / П.С. Гуревич. – М. : ИФ РАН, 2004. – 178 с.

13. Дорфман Л.Я. Метаиндивидуальный мир: Методологические и теоретические проблемы [Текст] / Л.Я. Дорфман. – М. : Смысл, 1993. – 456 с.

14. Маркова Л.А. Целостность [Текст] / Л.А. Маркова // Новая философская энциклопедия: в 4 т. / Ин-т филос. Рос. акад. наук, Нац. обществ.-науч. фонд; науч.-ред. совет: акад. РАН В.С. Степин (пред.) и др. – Т. 4. Т–Я. – М. : Мысль, 2000. – 317 с.

УДК 159.923.2:316.6

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПРОСТІР БУТТЯ Й ОСОБИСТІСНА НАДІЙНІСТЬ ЛЮДИНИ

Котик І.О., к. психол. н., доцент,
доцент кафедри психології

*Вінницький соціально-економічний інститут
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»*

У статті висвітлюється поняття «особистісна надійність», що постає як здатність людини контролювати, захищати й розбудовувати свій психологічний простір. Зазначається, що власне узагальнений досвід успішної автономної поведінки є запорукою даної властивості. Вона являє собою форму суб'єктності людини.

Ключові слова: автентичність, буттєвий простір, особистісна надійність, психологічний простір особистості.

В статье освещается понятие «личностная надежность», которое выступает как способность человека контролировать, защищать и развивать свое психологическое пространство. Отмечается, что собственно обобщенный опыт успешного автономного поведения является залогом данного свойства. Оно представляет собой форму субъектности человека.

Ключевые слова: аутентичность, бытийное пространство, надежная аутентичность личности, психологическое пространство личности.

Kotik I.O. PSYCHOLOGICAL SPACE OF BEING A RELIABLE AND AUTHENTIC PERSONALITY

The article highlights the concept of “reliable authenticity of the individual”, which serves as a person’s ability to control, protect and develop their psychological space. It is noted that the actual generalized experience of successful autonomous behavior is the key to this property. It is a form of human subjectivity.

Key words: authenticity, existential space, reliable authenticity of identity, psychological space of the individual.

Постановка проблеми. У сучасному світі однією з найбільш значущих властивостей особистості є гармонійність організації її внутрішнього світу, узгодженість потреб і цілей, що дає людині змогу повною мірою реалізувати свої можливості й бути успішною у різних сферах взаємодії із суспільством [7; 8]. З одного боку, складність та інтенсивність соціально-психологічних процесів висувають особливі вимоги до особистої автономії, волі й відповідальності, ставлять людину перед необхідністю створення та збереження суверенного буття. А з іншого боку, наше суспільство стрімко входить в інформаційну епоху, коли персональні контакти знеособлюються, і людині стає складніше самовизначитися у світі людей, речей і технологій.

Варто зазначити, що проблематика, яка стосується становлення психологічного простору людини, тісно взаємопов'язана з комунікацією [11; 16]. Психологія має пройти свій шлях до суб'єкта й тому, що становить зміст його буття, як зазначають А. Адлер, Ф. Брентано, Е. Гуссерль, В. Дільтей, У. Джемс, К. Левін, Е. Еріксон, К. Юнг, К. Ясперс, а також К. Абульханова-Славська, Л. Анциферова, Г. Балл, М. Бахтін, Б. Братусь, Л. Виготський, Л. Карамушка, О. Леонтьєв, С. Максименко, С. Нартова-Бочавер, В. Петровський, С. Рубінштейн, В. Слободчиков, Т. Титаренко, В. Турбан, Н. Чепелева тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема соціального буття людини взаємопов'язана з проблемою формуван-

ня людиною особливої онтології («життєвий простір»), що, у свою чергу, перетворює когнітивні теорії соціального пізнання, зумовлюючи їх аксіологічну напруженість. «Враховуючи той факт, що людина реально існує в цьому створеному (побудованому, сконструйованому) світі, не можна виключити і його емоційне освоєння, також як ігнорувати й інші психічні процеси, наприклад мотивацію» (Г. Андреева). Тому важливо встановити факт взаємозв'язку екзистенціальних ідей із психологією соціального пізнання (Ш. Тейлор, С. Фіске і ін.), із теоріями когнітивної відповідності, що пропонують різні «психотехнології» пошуку змісту (Ф. Гайдер, Т. Ньюком, Ч. Осгуд, П. Танненбаум, Л. Фестінгер тощо).

Людина досягає почуття благополуччя, якщо їй вдається реорганізувати середовище, створити буттєві простори, автентичні її цінностям, сформувані ситуацію середовища, що підкріплює такий стиль поведінки й спосіб життя, за яких вона почуває затребуваність усіх своїх потенціалів і переживає це як повноту життя. У свою чергу, буття (як процес) формує особистість із певним досвідом прожитого життя й середовище, перетворене або «таке, що потерпіло від використання» людиною й громадськістю. Тому через рефлексію науковий аналіз буття відкриваються можливості вдосконалення особистості й середовища [1]. Характеристики буття є критерієм їх конструктивної гармонії. Організоване певним чином середовище стає для людини обставинами її життя. І ці обставини можуть як перешкоджати людині, так і підтримувати її в прагненні стати особистістю й реалізувати свій потенціал.

У концепції З. Рябікіної структурно особистість являє собою полісистемне утворення, що включає поряд із просторами власне психічних, суб'єктивних явищ (структура особистісних смислів і буттєвий пласт психіки) також і об'єктивні простори особистісний, буттєвості (організм, події середовища, діяльність) [12]. Простір об'єктивної реальності існує поза особистістю й випереджає її, але у процесі формування особистості реорганізується нею відповідно зі структурою особистісних смислів і в такий спосіб перетворюється на буттєвий простір особистості [6].

З одного боку, опановуючи належні їй простори й породжуючи нові, особистість самоактуалізується, відтворюючи структуру суб'єктивних особистісних смислів у навколишньому середовищі, продовжуючи себе в них [17]. Ці процеси спрямовані на «мати, щоб бути в іншому собою». З іншого боку, розширюючи своє буття,

«середовищна особистість» потребує підтвердження себе зовнішнім, об'єктивним, вона «приміряє» на себе ті або інші зовнішні утворення, ототожнюючись із ними, і це дає їй змогу «бути в іншому іншим» (Л. Дорфман, З. Рябікіна). Однак потреба у внутрішній узгодженості й збереженні цілісності не дає змогу особистості нескінченно розширювати свої межі й спонукає її вертатися «на круги свої», у свій буттєвий простір, де тільки й можлива рефлексія та інтеграція пережитого досвіду в структуру особистісних смислів, співвіднесення й узгодження зовнішнього й внутрішнього, об'єктивного й суб'єктивного просторів особистості.

Специфічна потреба людини в самоті, анонімності, інтимності, конфіденційності у психології середовища асоціюється з поняттям "privacy". І. Алтман у своїй теорії "privacy" докладно розглянув співіснування й поляризацію властивих особистості тенденцій відкритості-закритості [5].

Буттєвий простір особистості на рівні повсякденної свідомості представлений поняттям «особисте життя». Наповнене суб'єктивними смислами, що являє безумовну цінність, «особисте життя» захищається суб'єктом від вторгнень за допомогою регуляції відкритості/закритості її меж (Е. Гофман, Е. Гідденс, М. Черноушек тощо).

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає у висвітленні психологічних особливостей життєвого простору особистості та його зв'язку з особистісною надійністю людини на підґрунті теоретичного аналізу наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «психологічний простір» підкреслює незмішуваність суб'єкта зі світом, одночасно утверджуючи їх єдність. Особливості цього простору з різних методологічних позицій розкривають поняття «життєвий простір» (К. Левін), «життєвий світ» (Ф. Василюк), «особистісний простір» (К. Ясперс), «значенневе поле» (Л. Виготський), «трансуб'єктивний простір» (Д. Узнадзе), «багатомірний світ» (О. Леонт'єв), «багатомірний простір життя» (В. Клочко), «життєвий світ особистості» (Т. Титаренко), «суверенність особистості» (С. Нартова-Бочавер). Поняття «психологічний простір» особистості в тому або іншому контексті представлено в роботах У. Джемса, К. Левіна, Е. Еріксона, Ф. Перлза, В. Зінченко, В. Чудновського, О. Орлова, О. Тхостова. У концепції С. Нартової-Бочавер висвітлений феномен психологічної (особистісної) суверенності

як здатності особистості контролювати, захищати й розбудовувати свій психологічний простір.

Поняття про внутрішній світ особистості виникло з появою свідомості й розглядалось із позицій філософії суб'єктності [13; 14]. Згодом були сформульовані критерії самосвідомості, серед яких ідентичність «Я» і протиставлення «Я» і «не-Я». У теоретичних дослідженнях описані різні типології особистісного простору, в яких виділяється як саме середовище (предметне й соціальне), так і процес переживання (інтеріоризації) суб'єктом присвоєння зовнішнього й трансформація його у зміст внутрішнього світу.

Так, Т. Титаренко, автор теорії особистісного життєконструювання, значення якої полягає у розробленні теоретико-методологічних підходів до особистості, визначає основні її модуси: ідентифікування, автономізація, діалогування та практикування; опрацювання можливостей вибору, що сприяє трансформації смислів шляхом розгортання нових причинно-наслідкових рядів самоздійснення; вивчення закономірностей функціонування життєвих домагань як механізм самоздійснення особистості та можливостей їх оптимізації; визначення чинників постановки життєвих завдань та їхніх ключових характеристик, що сприяють самоконституюванню особистості; розроблення концептуальної моделі впливу соціально-психологічних практик на особистісне життєконструювання [15].

Пізніше для опису інтегральної системи значень людини було введено поняття «образ світу», в якому втілилася ідея цілісності й наступності у зародженні, розвитку й функціонуванні пізнавальної сфери особистості. Образ світу визначається фахівцями як «інтегратор» наслідків взаємодії людини з об'єктивною дійсністю [10].

В історично детермінованому комплексі еволюція уявлень про психологічний простір особистості пройшла шлях від уявлень про «психологічне поле», «особисту автономію», «ідентичність», «особистісний світ» до уявлень про «життєвий світ», «трансуб'єктивний (багатомірний) світ», «ментальний простір» [3; 4].

Представники суб'єктно-середовищного підходу стверджують, що людина має психіку й свідомість, живе у психологічному просторі, побудованому відповідно до її актуальних потреб і реальних можливостей. Між суб'єктом і середовищем відбувається постійне взаємопроникнення.

Психологічний простір особистості (особистісний простір) тлумачиться як суб'єктивно значимий фрагмент буття, виокрем-

лений людиною з усього багатства проявів світу, що й визначає його актуальну діяльність і стратегію життя. Значимими ці явища стають завдяки володінню особистісним змістом, і тому межі психологічного простору опікуються суб'єктом за допомогою доступних йому фізичних і психологічних засобів.

Психологічний простір особистості є складним поліфеноменальним поняттям і являє собою інтегральну єдність вітальної, функціонально-рольової, самоактуалізаційної, ціннісної й духовної сфер. Функції особистісного простору пов'язані з його структурними компонентами. Тілесна суверенність виконує функції самоприйняття, забезпечення базової довіри світу, територіальна й темпоральна автономія позначають і підтримують соціальну ідентичність, реалізують можливість контролю інтенсивності соціальних контактів. Сфера міжособистісної взаємодії відповідає за встановлення відносин психологічної інтимності, вибір референтної групи або значимого іншого, прийняття відповідальності за стосунки з людьми. Ціннісні орієнтації визначають ставлення до навколишніх і власне себе, підтримують внутрішню цілісність особистості і є джерелами смислоутворення. Сфера смисложиттєвих орієнтацій формує стійкість образу світу; визначає смисл й майбутні наміри, а також можливість свідомого контролю процесів протікання життя; життєві ідеали сприяють формуванню образу бажаного майбутнього.

Суверенність психологічного простору особистості (психологічна або особистісна суверенність) є важливою характеристикою, тому що надає людині почуття впевненості, безпеки, довіри світу, переживання незалежності власного «Я». До основних функцій особистісних норм (меж) належать: визначення відмінностей «Я» і «не-Я» і визначення особистої ідентичності; можливість активно вибирати способи самовираження й самоствердження, що не порушують особистої волі; можливість вибору зовнішніх впливів і захистів від руйнівних впливів, визначення особистої відповідальності [9]. Психологічна суверенність є цілісним утворенням, що відповідає розмаїтним потребам людини, і являє собою найважливішу умову її розвитку й благополуччя, посилення її суб'єктності й підтримки психічного здоров'я; дає змогу особистості адаптуватися, розбудовуватись і бути продуктивною у всіх сферах життя.

Категоризація простору становить найважливіший компонент семантичної «сіт-

ки» будь-якої мови. Незважаючи на те, що уявлення людей про структуру простору, конкретні форми прояву просторових відносин зазнають змін від епохи до епохи й від культури до культури, є щось загальне, яке відображає об'єктивні властивості реального простору, незмінно властиві йому. Однією з таких незмінно притаманних простору властивостей є єдність дискретності й безперервності. Сутнісним вираженням цієї невід'ємної властивості реального простору соціальної норми є межа.

В одному з філософських словників межа визначається як «початок або кінець усякого певного буття; межа, що відокремлює щось від іншого; місце прямого зіткнення, єднання й взаємопроникнення суміжно співіснуючих предметів». У цьому визначенні відображено діалектичний характер власне феномена межі як поняття. Через концепт «межа» виявляється єдність таких протилежностей, як зовнішнє й внутрішнє, своє й чуже, кінцеве й нескінчене, «Я» та «інші», статика й динаміка (перехід) тощо. Як зазначав Гегель, межа водночас розділяє і поєднує саме існування границі, припускає можливість і навіть повинність її подолання. Завдяки межі щось є те, що воно є, має в ній своє.

Межа завжди присутня як у бутті, так і в пізнанні. Розмежування, аналіз є настільки ж необхідним елементом людського пізнання, як і синтез. Межа є місцем з'єднання і розрізнення. Завдяки своїй функції розділяти й з'єднувати вона являє собою механізм формо- і смислоутворення. Ця здатність зумовлена структурою межі, її двобічністю.

Відтворення межі, як і інших просторових явищ реального світу, у мові й людській культурі не є їх дзеркальним відображенням, створенням точних аналогів. Їх об'єктивні параметри одержують специфічне переломлення в структурі кожної конкретної мовленнєвої картини світу.

Вивченню просторових концептів присвячена значна кількість теоретичних досліджень, що утворювались у рамках когнітивного й комунікативного підходів у лінгвістиці. Однак концепт «межа» належить до числа найменш вивчених.

Простір становить суттєву умову сприйняття людиною реальної дійсності, а, отже, і є компонентом, що властивий будь-якій картині світу. Разом з тим сприйняття простору варіюється залежно від особливостей сприйняття залежно від особливостей сприйняття людиною дійсності, зумовлених історичними й культурними чинниками. Існують різні типи сприйняття простору й відображення просторових фе-

номенів і відносин у картинах світу. Так, міфологічна модель простору характеризується підпорядкованістю системі бінарних опозицій, через що вона, за своєю сутністю, є такою, що може ділитися, дискретною, межі є її невід'ємним і найважливішим елементом.

Навпаки, модель простору, що сформувалася в Новий час, характеризується симетрією й гомогенністю. Ідея доступності для людини будь-якої точки простору істотно сформувалася під впливом вражень про великі географічні відкриття цієї епохи. Водночас практика активного землевпорядкування й угод із землею одержала власне відображення в новій моделі простору простору внутрішньо розмежованого людиною як її власником і активним користувачем. У зв'язку з розвитком права міжнародних відносин, в європейській свідомості актуалізувалося поняття межі як рубежу, що охороняється, межі території країни, елемента політичного простору світу.

Для сучасної свідомості характерне уявлення про відносність і множинність простору, нечіткість й мінливість меж. У науці і філософії сформувалося розуміння варіативності просторових уявлень, залежності змісту категорії простору від прийнятої теоретичної моделі.

У західноєвропейській семантичній парадигмі концептуалізація простору заснована на уявленні про зовні обмежений, локалізований, статичний й внутрішньо дискретний простір, стосовно якого межа виступає як внутрішній, органічно йому властивий елемент. У слов'янській парадигмі концептуалізація простору відбувається на іншій значеннєвій основі, що передбачає діалектичну протилежність між простором і межею. Етимологічний аналіз кореневої лексики «простір» показав, що базисну основу змісту цього концепту становлять значеннєві елементи, пов'язані зі стрімким рухом, перетинанням меж, зближенням нескінченно вилучених точок світу.

Разом з тим є й загальні закономірності, що проявляються в концептуалізації межі в різних мовах і зумовлені сутнісними характеристиками цього елемента простору.

Сучасна свідомість пов'язує концепт «межа» не тільки із просторовими відносинами, але й такими сферами, як час, людський досвід, свідомість, мистецтво тощо. Незалежно від контексту вживання, концепт «межа» демонструє високий рівень абстракції. Він лежить в основі цілої низки утворених шляхом метафоризації понять сучасної філософії, займає важливе місце в теорії мистецтва й літературознавстві,

соціальних науках, у структурі контексту сучасного геополітичного дискурсу.

Актуалізація певних значенневих (у тому числі ціннісних) компонентів концепту «межа» залежить від локалізації суб'єкта мовлення в просторі щодо межі: межа може мислитися як зовнішня (обмежує «свій» простір) або як внутрішня (розмежує його). Складом значенневих компонентів концепту «межа» визначаються контури семантичного простору. Цей простір представлений такими значенневими векторами, як «своє чуже», «влада підпорядкування», «залежність воля», «закрите відкрите», «спокій рух», «захист напад», «центр периферія», «батьківщина зарубіжжя» тощо.

Співвідношення змісту концепту «межа» у мовленнєвій картині світу визначається подібністю й відмінністю таких цінностей, як влада, земля, держава, батьківщина, свобода пересування, а також іншим ціннісних констант, пов'язаних із концептом «межа». Формування змісту концепту «межа» у складі картини світу відбувається під впливом конкретно-історичних умов, включаючи умови географічні, соціокультурні, політичні.

У мовленнєвій картині світу існують дві основних сфери значень лексеми «межа»: по-перше, це значення конкретно-просторової семіосфери (границя володінь, держав), по-друге, значення абстрактно-просторової семіосфери (вони можуть позиціонуватися або як переносні, або як самостійні).

Існування відмінностей між зазначеними семантичними сферами зумовлено особливостями категорії простору, яка містить у собі як простір у власному, конкретно-фізичному (географічному) змісті, так і нескінченну безліч абстрактних «просторів», що відтворюють структурні властивості реального, фізичного простору, зокрема, його подільність.

У процесі аналізу було з'ясовано ще одну важливу відмінність, що не знайшла відображення в словникових визначеннях, а саме параметричної відмінності всередині концепту, пов'язаного з локалізацією суб'єкта дискурсу в просторі. Ця відмінність виражається в тому, що, залежно від положення локусу сприйняття, межа виступає або як «границя між (чимось)», або як «границя (чогось)». При цьому залежно від положення локусу сприйняття, ця межа мислиться або як зовнішня границя простору локалізації суб'єкта (границя «свого» простору), або як границя об'єктного простору, стосовно якого суб'єкт дискурсу займає зовнішнє положення.

Дана значеннева відмінність не одержує лексичного або синтаксичного вираження в мовленні, воно виявляється тільки за допомогою аналізу контексту.

Особистісна надійність є цілісною функцією і як процес, і як стан збалансованості, гомеостатичності організуючих рівнів. Рівень психічного розвитку особистості, особливості онтогенезу, рівень розвитку соціальних навичок, культури й свідомості мають самостійне значення для ефективності процесів адаптації, становлення особистісної надійності. Ці рівні також значимі для здатності особистості до самоадаптації.

Для успішності професійної адаптації необхідною умовою є психологічна надійність, адаптованість на всіх рівнях самоорганізації особистості. Порушення психологічної надійності на одному з рівнів (фізіологічному, індивідуально- або соціально-психологічному) значно погіршує прогноз адаптації цілісної особистості.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, на основі теоретичного аналізу проблеми меж й психологічної надійності особистості ми дійшли таких висновків.

Особистісна надійність – це здатність людини контролювати, захищати й розбудовувати свій психологічний простір, яка базується на узагальненому досвіді успішної автономної поведінки. Вона являє собою форму суб'єктності людини й дає змогу в різних формах спонтанної активності реалізувати її потреби. Протилежний полюс конструкта може бути позначений як ненадійність. Надійність має прояв у переживанні власної самості й авторства власного буття (упевненості особистості в тому, що вона діє згідно з власними бажаннями й переконаннями), відчутті своєї доречності у просторово-тимчасових і ціннісних обставинах свого життя, які вона створює або приймає. Ненадійність характеризується переживанням особистісної нестабільності й підпорядкованості, відчуженості, фрагментарності власного життя й характеризується труднощами у пошуку об'єктів середовища, з якими особа себе ідентифікує, відчуваючи себе «на чужій території» і не у своєму часі. Особистісна надійність являє собою еволюційно й соціально усталену системну якість особистості, що є необхідною умовою її нормального функціонування й розвитку. Виокремлено такі рівні досліджуваної якості, як наднадійність, нормальна (помірна) надійність, ненадійність і розбалансованість.

На відміну від традиційного уявлення про прояви самостійності й незалежності,

які залишалися усередині інтрапсихічної парадигми, ми розглядаємо особистісну надійність як стан меж психологічного простору. Психологічний простір особистості у контексті нашої роботи це суб'єктивно значущий фрагмент буття, що визначає актуальну діяльність і стиль життя особистості, що й включає комплекс фізичних, соціальних і психологічних явищ, з якими особистість себе ототожнює. Зокрема, виділено такі виміри: тілесність, соціальні норми, особисті норми (межі), особистий простір, власні речі, соціальні зв'язки, смаки й цінності. Особистісна надійність викарбовується станом меж психологічних (когнітивних, емоційних і поведінкових) позначок, що відокремлюють сферу залежності однієї людини від іншої. Межі зумовлюють ідентичність людини, представляють інструмент рівноправної взаємодії і вибору зовнішніх впливів, позначають границі особистої відповідальності, визначають специфіку особистісної надійності. Як порушення, так і підтримка меж закріплюються в «Я-концепції» і виражається в об'єктивній поведінці людини.

Особистісна надійність людини – динамічне явище; одиницею збільшення й виміру надійності є психологічна ситуація, яка вирішується за допомогою психологічних захистів й психологічного опанування. Активні способи опановуючої поведінки поєднуються з досягненням особистісної надійності, а пасивні ненадійності. Фрустрація прагнення до надійності певним чином психологічного простору через символічний характер останнього призводить або до заміщення цього виміру іншим, або до зниження рівня надійності (ненадійність), або його надмірного посилення (наднадійність). Такі порушення, як ненадійність і наднадійність, можуть компенсуватись у процесі життєдіяльності або цілеспрямованого розвивального впливу, що полягає, відповідно, в посиленні особистого контролю над різними сферами буття або у визнанні соціальних та особистісних меж іншої людини як цінності.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з подальшими теоретичними та експериментальними дослідженнями, пов'язаними із формуванням особистісної надійності людини, розробленням теоретичної моделі надійності й автентичності фахівця, виходячи зі специфіки взаємодії з феноменом соціальних меж, соціальних норм.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андреева Г. Социальная психология в современном мире / под ред. Г. Андреевой, А. Донцова. – М. : Аспект пресс, 2002. – 364 с.
2. Антология мировой философии. В 4 т. – М. : Мысль, 1969–1972. – Т. 1. – 720 с.
3. Архангельский Л. Наука и нормы: альтернатива или единство / Л. Архангельский // Вопросы философии, 1979. – № 3. – С. 119–127.
4. Балл Г. Ориентиры современного гуманизма (в суспільній, освітній, психологічній сферах) / Г. Балл. – 2-е вид., доп. – Житомир : Рута; Волинь, 2008. – 232 с.
5. Бурлачук Л. Словарь-справочник по психологической диагностике. / Л. Бурлачук, С. Морозов. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб. : Питер, 2006. – 528 с.
6. Вакулич Н. Свобода личности как принцип бытия человека в культуре / Н. Вакулич / Философия культуры и философия науки: проблемы и гипотезы: Межвуз. сб. науч. тр. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1999. – С. 40–47.
7. Котик І. Соціокультурні кореляти особистісної надійності / І. Котик Актуальні проблеми економічного розвитку України в умовах глобалізації: Збірник наукових праць Міжнародної науково-практичної конференції. – Вінниця : Центр підготовки навчально-методичних видань ВТЕІ КНТЕУ, 2009. – Ч. 1. – С. 194–199.
8. Котик І. Розвиток особистісної надійності у сучасній освітній системі / І. Котик Актуальні проблеми сучасної освіти у світлі вимог Болонського процесу: матеріали міжнародної наукової конференції, 21–23 вересня 2009 р./ Міністерство освіти і науки України, СевНТУ. – Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2009. – С. 81–83.
9. Напреенко А. Психическая саморегуляция / А. Напреенко, К. Петров. – К. : Здоров'я, 1995. – 238 с.
10. Проблеми психологічної герменевтики: Монографія / Ін-т психології ім. Г. Костюка АПН України; За ред. Н. Чепелевої. – К. : Міленіум, 2004. – 273 [3] с.
11. Реан А. Социальная педагогическая психология. / А. Реан, Я. Коломинский. – СПб. : Питер Ком, 1999. – 416 с.
12. Рябикина З. Проблема личности и «личности» в современном мире / З. Рябикина // Человек. Сообщество. Управление. Научно-информационный журнал. – 1999. – № 1. – С. 51–62.
13. Столович Л. Красота. Добро. Истина. Очерк эстетической аксиологии / Л. Столович. – М. : Республика, 1994. – 464 с.
14. Столович Л. Природа эстетической ценности. /Л. Станкевич. – М. : Политиздат, 1972. – 271 с.
15. Титаренко А. Структура нравственного сознания. Опыт этико-философского исследования / А. Титаренко. – М. : Мысль, 1974. – 278 с.
16. Устьянцев В. Ценностные структуры жизненного пространства человека / В. Устьянцев // Культура и человека в современной картине мира: Межвуз. науч. сб. – Саратов: Юл, 2001. – С. 3–11.
17. Leanny I. Psychological distance to reward: a human replication // J. Exp. Anal. Behav. – 1989. – V. 51. – № 3. – P. 342–352.